

ТИТОВО СЈЕЋАЊЕ НА БОРАВАК У СРБИЈИ УСТАНИЧКИХ ДАНА 1941.

За вријеме док смо били у Београду, до нашег одласка ван, иза Вождовца, у једној кукути, међу њивама, у кукурузу, била је једна мала кућица, ту је живио покојни Иван Милутиновић са својом другарицом и ту смо ми углавном се највише састајали. . .

Онда смо ријешили да идемо на онај дио око Ваљева, који је био ослобођен од партизана, јер партизански одреди су брзо расли послије пуцња прве пушке у Белој Цркви. Иас је било неколико. Сјећам се, био сам ја, Ранковић, Лола Рибар, Иван Милутиновић. Ми смо ишли уз помоћ легитимација које нам је дао неки поп Милутиновић (исто се звао Милутиновић) из Ивањице, иначе био Рибникаров цријатељ; сам је печате ударио на те легитимације. Наиме, тај поп је случајно био дошао, пошто се познаје још од прије са Рибникаром, у Рибникарову кућу и једног дана смо заједно ручали. Поп је био Пећанчев војвода за онај крај око Ивањице, четнички војвода, али је био ужасно револтиран због једне конференције на коју је Пећанац позвао све те своје војводе и на којој је одлука пала да подупиру Нијемце против разних банди, како су они називали партизана, комунисте. Он је казао да се с тим не слаже, а помало је сумњао какво смо ми друштво, и када смо га замолили, би ли нам неке легитимације набавио, рекао је: „Хоћу, сваког ћу поставити за четовођу!" — Ја сам био, чини ми се, четовођа дрински, тако је стајало тамо унутра. И начинио је легитимације, а из чизме је извукао печат, штемпл од Пећанца, ударио нам штемпле — печате и онда смо ишли. Једни су ишли пјешке, Милутиновић, Ранковић и Лола Рибар. Ја сам ријешио да идем возом преко Краљева, до Пожеге и онда, можда, колима даље. Дакле, сасвим са друге стране да дођем. Пратио ме је исти тај поп Милутиновић, пратио ме је Јаша Рајтер са сестром и још две другарице и тако смо ми кренули. Нијемци, када су врђјели попа и још четника, четничког војводу, они су нас пусти-ли на миру.

Имали смо само нутем неприлике. Чини ми се то је било близу Краљева, један железнички мост је био срушен, па смо морали — воз је стао — сићи. Онда смо морали пјешке ићи преко

оне увале и оне воде на другу страну гдје је опет требао доћи други воз, да нас прими. И сјећам се врло добро кад смо ишли тамо, ја сам гледао како је био срушен мост и срушили га партизани са авионском бомбом. Видио сам да однијело један цијели дио. И разумије се, иако ми је срце поскакивало од радости кад сам видио како су лијепи посао направили, морао сам ипак да се суздржим, а нарочито онда кад је једна пиљарица носећи пуне двије кошаре, неке ствари, па читаво вријеме псовала што су ти бандити срушили тај мост, мора сад пјешке ићи.

Тада смо дошли до Чачка, па онда до Ужичке Пожеге — гдје је била строга контрола. У Ужичкој Пожеги смо преноћили и онда други дан сам кренуо даље, без Милутиновића, без тога четничког војводе.

И, онда, чекали смо. Милутиновић сад треба да се растане, он треба да иде за Ивањицу, а ја други дан да кренем са осталим друштвом према Ваљеву. И навечер смо били у једној ресторацији. (Ја сам био прошле године у тој ресторацији па сам гледао тамо — тачно се сјећам гдје смо седјели). Била је пуна ресторација њемачких војника. И под вече, већ је био мрак, наједанпут негдје вани запуцало, а партизани су већ били близу Ужичке Пожеге, јер је дошао од Ариља партизански одред. И мало припуцали, а то је Ијемце страшно нервирало, Ја сам видио како искачу вани из биртије и иду, труба им затруби и онда се сакупе и после једно пола сата ево их натраг и псују њемачки. Ја се правим да не разумијем. Псују њемачки, каже, само нас узнемирују, банда једна, свима ћемо вратове, каже посавијати.

А ту је био у тој биртији један, мени се чини, један љотићевац. Председник општине, љотићевац. И он је био са попом Милутиновићем познат. И сједи за другим столом и сад Милутиновић оде к њему и посвади се с њиме. Они се сваде, а ми седимо овдје. А онај нас љотићевац и онако гледа сумњиво, какво је то друштво, богаму. И поп се с њиме посвади и дође натраг и псује мајку оном љотићевцу. Каже, ја сам му рекао да је бандит, шта иде с Нијемцима. Рекох, лијепо сте ви нам ту попару почели кувати. Ајте ви, иа се помирите — ја њему шапнем тамо. Оде поп натраг и зачас се помири са оним љотићевцем. А ми ко на жеравици. Овдје сједе Нијемци, овај љотићевац, ако нас почну да претресају, биће свашта, тј. да нас испитују и документа да гледају... И тако некако сретно прођосмо. Ја попу поклоним мој пиштољ, тако да сам други дан ишао без пиштоља према Ваљеву. . .

Било је то у Косјерићу и видио сам неку депримираност ужасну тамо. Народ видим, све главе покуњене. И видим ту гдје — гдјекоју црну заставу. Још нисам знао шта је то.

Ја сам онда најмио таљиге од једног сељака. И ми смо онда таљигама пошли даље према . . . Ражани. .. па онда према Буковику горе и према Ваљеву.

Кад смо дошли на Буковик на једном мјесту неке гробове, свјеже. А успут, скроз, свака кућа имала је црну заставу. Мени опет незгодно било оног сељака испитивати много. Шутим ја и ми гледамо шта је то.

Дошли смо до Буковика, онда рекох: Слушај, шта је ово? Какво је то гробље? — Па, каже, знате, ово је што је убио један партизан ту њемачког мотористу и онда су убили 80 газда — из сваке куће газду су убили, од Косјерића до Буковика. Осамдесет удовица! То је било језовито!

Ми смо сашли с кола, гледамо тамо, разумије се, бијесни због тог таквог звјерства које су они учинили.

Е, сад, ми смо дошли до оне кафане тамо у Буковику, више нисмо могли даље, јер су партизане негдје блокирали пут, а ту се припуцавало, доље у оном каџону, него смо кренули римским путем изнад кафане горе. Село Крчмари се зове.

Идемо ми са тим таљигама до тог села. Сад, замислите: људи све обучени градски, имају кофере, возе се на таљигама. И дођемо, видимо ми једну групу људи у селу већ издалека, тако једно петсто метара, велика маса људи стоји вани, гледају. Дођемо ближе, све се види! Кафана опет, нека кафаница, идемо у кафану да попијемо кафу. . . И сада, наједанпут¹, један брадати човек, у цивилу; хода, гледа нас све, и оде, изгуби се и нема га. Кроз пола сата ето га натраг, са четничким одијелом, реденике. . . Шубару на глави и прво оде код Јаше Рајтера: Слушај, бре, ко си ти? Где ти је легитимација? — Узме легитимацију, каже: Ти си Шваба! — Ја сам, каже Југословен! — Па, каже, ти си послан од Њемаца као шпијун овдје. — Каже, нисам ја шпијун!

Онда сам се морао ја уплести у те разшворе. Ја сам рекао: не, ми идемо, рекох, по послу, идемо у Крупањ, ја сам инжињер, а то су људи који тамо раде. . .

У тој школи је била једна група партизана, а командир њихов је лежао, командир је био неки Дудић, иначе, мени се чини да је био ветеринар. Младић, он спава. И сад морамо ми чекати. Партизани нас гледају мрко. Не могу њима казати ко сам и шта сам ја, ништа. Јер, гледају мрко четници, гледају мрко партизани. Идем, рекох: гдје вам је командир? — Спава! Одем ја видети га. Он спава са бомбама око појаса, видим шест бомби му висе овдје, он спава и хрче, на леђима. Ја га будим, будим, он скочи: — Шта је? — Рекох: слушај, имаш да ме водиш у Валзевски штаб, Ваљевског партизанског одреда. — Па ко си ти? — Рекох видјећемо тамо ко сам ја. — И оде тамо он код тих својих и онда се они сами унутра договарају шта да раде с нама: да **ЈШ** да нас воде у Ваљевски штаб или да нас пострелају. Четници су зато да нас стријељају, а партизани, кажу, ипак би требало да видимо ко је то, да идемо тамо. Видићеш онда. . .

Онда је то мало човјека, како да кажем, забринуло, и одосмо. Дудић ми је дао свога коња, ја јатлим, они иду сви пјешке и

све држе пушке. Ја на коњу, рекох, сад ако ми коњ негдје. . . Јер, кажу, ако будем само један корак скренуо, да ће пуцати. Мислим, ако ми овај коњ скочи — додуше ја знам добро јашити — могу ови онда да пуцају позади.

Иду четници, иду партизани и сад се сваде ко ће ближе нама да буде. И онда, након једно двјеста метара, партизани ипак виде да је незгодно да четници иду с њима па их наговарају да иду натраг. И четници су се дали наговорити, оду.

Дођемо ми у Ваљевски штаб, а Минић седи тамо-. — А, то су ови шпијуни? — каже.

А њима су јавили да су ухватили опасне шпијуне који су дошли из Београда. Рекох, Минићу, богаму, мало боље би ту службу требало организирати, паметније људе метнути на такве тачке. Видиш, ту ће још људи долазити, а не да ти ови четници малтретирају људе који долазе из вана. Минић врло добро зна ту ситуацију. А Минић каже мени касније да је факат ситуација била таква да су ови питали да ли да нас постријељају. А он ни сам није знао ко је. А Минић је мене знао са једне партијске конференције из Београда. Тада ме је познао.

Тада је била ситуација врло шкакљива. Јер, тада су партизани и четници још мало заједио Ршпи. Четници нису ратовали, а нису се нападали. Ови су ратовали, партизани, четници су седјели у позадини, јели кајмак и гибаницу. Тако да је ту некаква солидарност била у односу према Нијемцима, тј. мрзили су и ови Нијемце. Мислим они нижи доље — јер не бих рекао да их је мрзио Дража Михаиловић много. Али, ови су их мрзили.

После, када сам дошао у тај Штаб, ту смо преноћили, ја сам онда рекао друговима да ми даду једну добру пратњу да идемо код Драже Михаиловића, да се најприје с њиме споразумијем прије него одем у Крзшањ.

Рекао сам, хоћу да видим Драл<у Михаиловића, хоће ли он да ратује против Нијемаца или неће, па да смо начисто с тиме. Ја сам њему био и прије једно писмо угхутио, које није био добио. И онда сам добио пратњу од 15 добро наоружаних људи и одосмо.

Дочекао нас је близу дома, то је било у Стругарнику. Ту у војводе Мишића кући, покојног војводе Мишића, ту нас је дочекао пред том кућом, син војводе Мишића, мајор југословенске бивше армије, који је такође дошао са једно десетак добро угојених жандара, фино обучених, као нека почасна пратња, јер је Дража хтио да покаже свој, како да калсем, — војнички изглед. И дошли смо тамо у кућу. Ту су били са мном још неки другови из Ваљевског одреда и ту смо чргаво послеподне дискутирала, по свим проблемима разговарали. Дража се жалио како га партизани грде, како га називају гибаничарем, да једе само гибаницу, да неће да ратује. С друге стране га нападају, каже, у Београду ови који сарађују са Нијемцима, да упропаштава српски народ. Али, одлучно ми је одбијао да је било вријеме да ступи у борбу. Каже, ја у бор-

бу ступити не могу, јер би ту било страшних репресалија против српског становништва, Ја сам рекао да је то погрешно, да српско становништво биће ионако истребљивано — ако сада Нијемцима не иде најбоље, касније могу да истријебљују још горе. Премда и сада, рекох, убијају. Ви знате шта раде по Београду и другим мјестима.

Дража није се дао. Он каже: знате шта, ви, каже, ратујете, ја немам ништа против тога. А ја ћу чекати. Ја имам владу у Лондону која мени даје наређења, ја немам право. А влада у Лондону, каже, има такође и енглеску владу и друге савезничке владе које би сигурно њима казале да треба да покрену акцију и да ратују, када би они сматрали да је то потребно. Значи, и они сматрају да није потребно...

Међутим, је пао Крупањ тих дана. Крупањ је пао дефинитивно. Тамо је био онај дом кога су заузели и у Крупњу су се већ инсталирали наши неки другови. . . Ја сам онда од Драже Михаиловића отишао натраг у штаб Ваљевског одреда и онда сам опет са једном приличном пратњом кренуо преко села Причевићи, где Је стајао штаб Ваљевског одреда. Ту, до Причевића, су достигали топови из Ваљева, из истурених положаја.

Кренуо сам преко Причевића за Крупањ. У Крупањ сам дошао, био је потпуно у нашим рукама. Заробљено је било неких четиристотине, не знам колико Нијемаца. Прилично заробљено, а нешто се разбежало, а последице су их похватили. И ту смо ми пар дана били у Крупњу, онда у Столицама. . . Најприје смо ишли у Толисавце...

Послије када смо позвали све другове, и ријешили да се сазове сједница, односно конференција, савјетовање војно и партијско код Крупња у Столицама, ми смо кренули на Столице и у Столицама смо се смјестили и ту чекали док су сви другови дошли. Морам да кажем да је мене невјеројатно пријатно изненадило да су могли доћи другови из Словеније. Замислите ви себи у оно вријеме када је сваки корак био такорекућ смртно опасан по човјека! Страховито је било тешко се кретати. Дошли су другови из Словеније, Хрватске, Босне, дакле из свих крајева. То савјетовање је било, како да кажем, од приличног низа врло одговорних, дакле, најодговорнијих људи у нашој Партији и народном устанку. Ја сматрам Савјетовање војно и партијско у Столицама једним од најзначајнијих наших савјетовања на којима су предузете и најзначајније одлуке. Ту смо ми већ ријешили да се створи Врховни штаб. Прије то није било, прије је то било више онако само. Ту смо ријешили да се створе главни штабови Хрватске, Словеније итд. Ту је била анализирана читава политичка и унутрашња ситуација, па — колко смо знали и међународна ситуација. Ту Је било такође дискусије много о краткотрајном рату и дуготрајном рату. Ту је, већ тада, било прихваћено од свих да ће тај рат трајати дуге времена. Тада су у Нијемци ишли већ брзо према Москви и били

су изгледи сви да ће то дуго трајати. Одлуке које су тамо донешене дјелимично су већ познате, тако да ја не бих хтио, не бих могао сад о њима ту говорити. ..

Врховни штаб је ријешио да крене за Ужице, јер је и Ужице већ пало било у наше руке, да крене у Ужице и да у Ужицу — пошто је сада то збиља једна широка територија, велика, нема ни тог гарнизона више — да ту смјести, да ту почне, и политички и војни руководећи центар да буде. Кренули смо аутомобилом. Наиме, ја сам добио кола која ми је послао Коча Поповић, то је заплијенио од Нијемаца, луксузни аутомобил. Онда неки камиони, те смо све натрпали и кренули смо преко Мачковог Камена на Љубовију, па на Ужице...

2. јула 1953.

(Разговор са уредником Радио Београда Радивојом Марковићем поводом прославе Дана устанка народа Србије, 2. јула 1953. године, (скраћена верзија). Из књиге „ТИТО У ВАЉЕВСКОМ И ПОДРИНСКОМ КРАЈУ“, Београд, БИГЗ, 1981).